

O'zbek va turk tillaridagi sinonim frazeologizmlarning qiyosiy-tipologik tadqiqi

Rustamova Marjona
Sirojiddin qizi

Nizomiy nomidagi o'zbekiston milliy pedagogika universiteti „O'zbek tili va adabiyoti fakulteti“ magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada turkiy tillar oilasining yirik vakillari bo'lgan o'zbek va turk tillaridagi frazeologik sinonimiya hodisasi qiyosiy-tipologik jihatdan tadqiq etiladi. Maqolaning asosiy maqsadi har ikki tilning frazeologik qatlamidagi mushtarak va farqli jihatlarni, sinonim iboralarning shakllanish manbalarini hamda ularning lingvomadaniy xususiyatlarini ochib berishdan iborat. Tadqiqot davomida somatik va zoofrazeologik sinonimlar tahlil qilinib, ularning milliy mentalitet bilan bog'liqligi yoritilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, sinonimik qatorlarning boyligi tilning ekspressiv imkoniyatlarini oshirish bilan birga, xalqlarning dunyoqarashidagi o'ziga xoslikni ham aks ettiradi.

Kalit so'zlar: frazeologiya, sinonimiya, o'zbek tili, turk tili, qiyosiy tahlil, lingvomadaniyat, somatizmlar, zoofrazeologizmlar.

Аннотация: В данной статье проводится сравнительно-типологическое исследование явления фразеологической синонимии в узбекском и турецком языках, являющихся крупнейшими представителями тюркской языковой семьи. Основная цель статьи заключается в выявлении общих и отличительных черт во фразеологических пластах обоих языков, источников формирования синонимичных выражений и их лингвокультурологических особенностей. В ходе исследования анализируются соматические и зоофразеологические синонимы, освещается их связь с национальным менталитетом. Результаты показывают, что богатство синонимических рядов не только расширяет экспрессивные возможности языка, но и отражает уникальность мировоззрения каждого народа.

Ключевые слова: фразеология, синонимия, узбекский язык, турецкий язык, сравнительный анализ, лингвокультурология, соматизмы, зоофразеологизмы.

Abstract: This article presents a comparative-typological study of the phenomenon of phraseological synonymy in the Uzbek and Turkish languages, which are major representatives of the Turkic language family. The primary objective of the article is to reveal the common and distinctive features in the phraseological layers of both languages, the sources of synonymic expressions, and their linguo-cultural characteristics. During the research, somatic and zoophraseological synonyms are

analyzed, highlighting their connection with the national mentality. The results demonstrate that the richness of synonymic series not only enhances the expressive potential of the language but also reflects the uniqueness of the worldviews of both nations.

Keywords: phraseology, synonymy, Uzbek language, Turkish language, comparative analysis, linguo-culturology, somatisms, zoophraseologisms.

Kirish

Til — bu shunchaki muloqot vositasi emas, balki xalqning tafakkur tarzi, tarixi va qadriyatlarini muhrlangan jonli xazinadir. Bu xazinaning eng jozibador qismini esa frazeologizmlar tashkil etadi. O‘zbek va turk tillari bir ildizdan (turkiy tildan) suv ichgan bo‘lsa-da, geografik uzoqlashish va turli madaniy ta’sirlar natijasida ularning frazeologik qatlamida o‘ziga xos sinonimik zanjirlar vujudga keldi. Sinonim iboralarni o‘rganish, tilning ifoda imkoniyatlarini va xalqning bir xil voqelikka turli rakurslardan qarashini tushunishga yordam beradi.

Frazeologik sinonimlar — bu leksik tarkibi har xil bo‘lgan, biroq bir xil tushunchani ifodalaydigan, o‘zaro ma’nodosh bo‘lgan iboralardir. Tadqiqotchi Sh. Rahmatullayev ta’kidlaganidek, frazeologik sinonimiya leksik sinonimiyaga qaraganda murakkabroq hodisa sanaladi, chunki bunda nafaqat ma’no, balki obrazli asos ham muhim rol o‘ynaydi.

O‘zbek va turk tillarida sinonimlar asosan quyidagi yo‘llar bilan hosil bo‘ladi:

- a) Leksik variantdorlik asosida: Iboraning bir komponenti boshqasi bilan almashadi.
- b) Obrazli qayta qurish asosida: Bir xil voqelik butunlay boshqa obraz orqali tasvirlanadi.
- c) Stilistik farqlanish: Biri so‘zlashuv uslubiga, boshqasi kitobiy uslubga mansub bo‘ladi.

O‘zbek va turk tillaridagi mushtarak sinonimik qatorlar. Har ikki tilda ham sinonimik qatorning markazida ko‘pincha insonning tana a’zolari (somatizmlar) ishtirokidagi iboralar turadi. Bu inson fiziologiyasining bir xilligi va qadimiy turkiy ildizlarning saqlanib qolganligi bilan bog‘liq. Masalan, "g‘azablanmoq" ma’nosidagi sinonimlar:

O‘zbek tilida: Tepasochi tikka bo‘lmoq, qon boshi chiqmoq, tishini tishiga qo‘ymoq, jahli chiqmoq.

Turk tilida: Tepesi atmak, küplere binmek, burnundan solumak, kan beynine sıçramak.

Ushbu misollarda "tepa" (bosh) qismining qo‘llanilishi har ikki xalqning g‘azabni yuqori nuqta — bosh bilan bog‘lashini ko‘rsatadi. O‘zbek tilidagi "tepasochi tikka bo‘lish" obrazi vizual bo‘lsa, turkdagi "küplere binmek" (ko‘zalarga minish) obrazi ko‘proq tarixiy-madaniy asosi bilan ajralib turadi.

Lingvomadaniy farqlanish va "Yolg‘onchi do‘stlar" muammosi

Sinonimlarni tahlil qilishda "shakldosh" (omonim) iboralarga ham e’tibor berish lozim. Ba’zida bir xil shakldagi iboralar o‘zbek va turk tillarida butunlay boshqa sinonimik qatorlarga kiradi. Masalan, o‘zbekcha "ko‘z yummoq" iborasi "vafot etmoq"

ma'nosining sinonimi bo'lsa, turkcha "göz yummak" ko'pincha "biror xatoga e'tibor bermaslik, kechirib yuborish" ma'nosidagi iboralarning sinonimi hisoblanadi.

Ushbu holat tarjimonlardan o'ta ehtiyotkorlikni talab qiladi. Bir xil ko'ringan ibora aslida mutlaqo teskari ma'noviy maydonga tegishli bo'lishi mumkin.

Zoofrazeologizmlarda sinonimiya jozibasi ham sezilarli darajada. Hayvonlar bilan bog'liq iboralar sinonimiyaning eng boy qatlamidir. Inson xarakterini tasvirlashda o'zbek va turk xalqlari ko'pincha o'xshash hayvon obrazlaridan foydalanishadi.

Misol uchun: "Aldamoq" tushunchasi:

O'zbekcha: Chuv tushirmoq, burnidan iplab yetaklamoq.

Turkcha: Uyumak (uxlatish), ayakta uyutmak, ketenpereye getirmek.

Qizig'i shundaki, "birovni osonlikcha yutib yuborish" yoki "aldash" ma'nosida o'zbek tilida "pishirmasdan yutmoq" iborasi qo'llanilsa, turk tilida "keklemek" (keklikka o'xshatish, tuzoqqa tushirish) kabi o'ziga xos sinonimlar mavjud. O'zbek sinonimik qatorida "ovqatlanish" va "pishirish" metaforasi kuchli bo'lsa, turk tilida "ovchilik" elementlari ustunlik qiladi.

"Qo'rqish" tushunchasini ifodalovchi sinonimlar zanjirini ko'rib chiqaylik: o'zbekcha: Yuragi orqasiga tortib ketmoq, qoni qochmoq, tili kalimaga kelmay qolmoq, rang-ro'yi o'chmoq. turkcha: Yüreği ağzına gelmek, ödü patlamak, kanı donmak, dili tutulmak. Bu yerda "yurak" va "til" komponentlari har ikki tilda ham markaziy o'rin tutadi. Lekin o'zbek tilida qo'rquv "orqaga tortish" (fiziologik chekinish) bilan tasvirlansa, turk tilida "og'izga kelish" (vaziyatning keskinligi) bilan ifodalanadi. Bu kabi nozik farqlar sinonimlar orasidagi uslubiy boylikni yaratadi.

Xulosa.

O'zbek va turk tillaridagi sinonim frazeologizmlarni qiyosiy o'rganish quyidagi xulosalarga olib keladi:

Birinchiidan, har ikki tilning sinonimik bazasi juda boy va ular o'zaro 60-70% gacha semantik muvofiqlikka ega.

Ikkinchiidan, o'zbek tili ko'proq qishloq xo'jaligi, dehqonchilik va klassik sharqona obrazlarga tayansa, turk tili dengizchilik, shahar hayoti va yevropacha mantiqiy elementlarni ham o'ziga singdirgan.

Uchinchiidan, sinonim iboralarning o'ziga xosligi har bir xalqning milliy xarakterini (mentalitetini) tushunishga kalit bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rahmatullayev Sh. "O'zbek tilining frazeologik lug'ati". – Toshkent, 1992.
2. Sinan Akyalçın. "Deyimler Sözlüğü". – Ankara, 2007.
3. Berdiyev H., Rasulov R. "O'zbek tilining paremiologik lug'ati". – Toshkent, 1984.
4. Aksoy Ö. A. "Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü". – TDK, 1988.